

KHODI YA MAENDLELO LAMANENE HI KU SIVELA NA KU HERISA KU HARASIWA ENTIRHWENI

“Herisa ku harasiwa Entirhweni Sweswi!”

KHODI YA MAENDLELO LAMANENE HI KU SIVELA NA KU HERISA KU HARASIWA ENTIRHWENI

“Herisa ku harasiwa Entirhweni Sweswi!”

employment & labour

Department:
Employment and Labour
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TRANSFORMATION
MAKES BUSINESS SENSE**

Hikokwalaho ka yini Khodi leyi?

Khodi leyi yi leteriwa hi Nhlengeletano ya ILO 190 na Swibumabumelo swa yona hi mayelana na ku herisiwa ka Madzolonga na ku Harasiwa Entirhweni, 2019; Nhlengeletano ya Xihlawuhlawu (Ntirho na Entirhweni) 111 ya 1958 (Nhlengeletano ya 111); na Nhlengeletano ya ILO 151 hi mayelana na Rihanyu na Vuhlayiseki bya le Ntirhweni.

Khodi leyi yi herisa Khodi ya Matikhomelo Lamanene hi ku Tirhana na Milandzu ya ku Harasiwa hi swa Masangu Entirhweni leyi humesiweke eka Gazete ya Mfumo ya No. 27865 ya 4 Mhawuri 2005.

Swikongomelo swa Khodi

Khodi leyi ya Matikhomelo Lamanene yi kongomisiwile eka ku hlamusela nsivelo, heriso, na malawulelo ya tinxaka hinkwato to harasa leti vonakaka entirhweni.

Khodi leyi yi hlamusela swiletelo –

- eka vathori, na vatirhi hi nsivelo na heriso wa tinxaka hinkwato to harasa, tanihi muxaka wa xihlawuhlawu xo ka xi nga ri kahle, entirhweni; na
- eka tipholisi to thola, maendlelo na mitolovelole leyi fambelanaka na ku harasa na maendlelo lama faneleke yo tirhana na ku harasa na ku sivela ku humelela nakambe.

I mani loyi a sirheleriwaka hi Khodi?

Hambileswi Khodi leyi yi tirhaka eka mbango wa le ntirhweni tanihi xiletelo eka vathori, vatirhi na vaendli va swikombelo swa ntirho, vaendli va mhaka na vaxanisiwa vo harasiwa va nga katsa; kambe va nga pimiwanga eka:

• valawuri/vinyi;	• vatinyiketi;
• vathori;	• titlilayente na tikhasitama;
• vafambisi;	• vaphakeri;
• valanguteri;	• lava nga na tikontiraka;
• vatirhi;	• van'wana lava tirhisanaka na bindzu; na
• valavi va mitirho na vaendli va swikombelo swa mitirho;	• vanhu lava endlaka vuleteri ku katsa mainthene, vadyondzelantirho na vanhu lava nga endlaka tilenaxipi.

Xana Khodi yi tirha eka swiyimo swihi?

Nsirhelelo wa vatirhi ehenhla ka ku harasiwa swi tirha eka swiyimo swihi kumbe swihi leswi mutirhi a tirhaka eka swona, kumbe leswi fambelanaka na ntirho wa vona. Leswi swi katsa, kambe swi nga pimiwanga eka:

- ndhawu ya le ntirhweni leyi katsaka tindhawu ta mfumo na ta phurayivhete laha vanhu va tirhaka mitirho ya vona kona;
- tindhawu leti vatirhi va hakeriwaka, va kumaka bureki yo wisa kumbe va dya, kumbe va tirhisa sanithari, va hlantswa kumbe va cinca, va mamisa na switirhisiwa swa vutshunguri;
- marendzo lama fambelanaka na ntirho, ku famba, vuleteri, swiendleko, kumbe migingiriko ya vanhu;
- vuhlanganisi lebyi fambelanaka na ntirho, ku katsa lebyi kotekaka hi mahungu na tithekinoloji ta swifambisa mahungu na tipulatifomo ta inthanete;
- vutshamo lebyi nyikiweke hi muthori; lebyi katsaka tindlu;¹
- loko u famba ku suka na ku ya entirhweni hi xo famba lexi nyikiweke kumbe lexi lawuriwaka hi muthori;
- eka xiyimo xa vatirhi va le makaya na vatirhi va swa rihanyu lava thoriweke eka tindhawu ta vutshamo ta vatirhi va vona, kumbe vutshamo bya munhu loyi va nwi hlaysaka, vutshamo i ndhawu ya ntirho; na
- eka xiyimo xa vathori lava tirhaka va ri emakaya, kumbe ndhawu yihi kumbe yihi ku nga ri ndhawu ya muthori, ndhawu leyi va tirhaka eka yona i ndhawu ya le ntirhweni.

¹ *Biggar v City of Johannesburg (2011) 32 ILJ 1665 (LC).*

Xana ku harasa i yini?

Ku harasa hi ku angarhela swi twisisiwa ku ri:

- mahanyelo yo ka ya nga laveki, lama onhaka ndzhuti;
- lama tumbuluxaka mbango wa ntirho lowu chavisaka eka mutirhi un'we kumbe votala kumbe lama kunguhatiweke ku va ya, kumbe ya ri na mbuyelo wo hlohletela ku tiyisa ehansi hi mimbuyelo yo chavisiwa; na
- swi fambelana na swivangelo swotala kumbe xin'we hi mayelana na leswaku xihlawuhlawu xa siveriwaka hi ku ya hi xiyenge xa 6(1) xa EEA.

Tinxaka to harasa

Ku harasa ku nga va mbuyelo wa mahanyelo yo vavisa miri, yo vulavula hi nomu, kumbe yo xanisa.

- **Ku harasa emirini swi katsa ku hlaseriwa emirini, madzolongwa yo lava ku vavisa kumbe ku chavisa, kumbe ku tirhisa swirho (ku fana na ku tlakusela xibakelo ehenhla tanihi loko u lava ku ba munhu kumbe ku hoxa minchumu ekusuhi na munhu).**
- **Ku bula/ku xanisa hi nomu swi nga katsa, ku nyumisa munhu, ku chavisa, ku nwi rhuketela, ku va na mavonelo yo ka ya nga ri kahle hi munhu, ku nwi xopaxopa, kumbe xihlawuhlawu, xihlawuhlawu xa rimbewu, kumbe LGBTQIA+ ririmi ra rivengo.**
- **Ku harasa miehleketo entirhweni swi nga hlanganisiwa na ku xanisa emoyeni naswona swi katsa mahanyelo lama nga na mimbuyelo leyi vilerisaka ya miehleketo eka mumangali ku fana na loko swi ri tano na le ka nxaniso wa nomu, ku bula na ku hlasela.**
- **Ku bula/xanisa – laha ku harasa swi katsaka ku tirhisa matimba hi ndlela yo ka yi nga ri kahle hi munhu kumbe tlawa wa vanhu entirhweni. Nchaviso – lama i mahanyelo ya xikongomelo lama nga ta endla leswaku munhu a chava ku vaviseka kumbe ku vavisiwa. Ku xanisa entirhweni swi nga katsa mahanyelo ya ntshiva laha munhu a tshamaka a karhi a endla leswaku un'wana a vaviseka kumbe a nga tshamiseki.**
- **Nhlaselo i muxaka wo harasa hi tlawa wa vanhu lowu kongomisiweke eka munhu un'we kumbe votala.**
- **Ku harasa munhu online i ku harasa loku endliwaka, pfuniwaka, kumbe ku nynyisiwa hi xitalo, hi ku tirhisa hi xiphemu kumbe hi xitalo, hi ku tirhisiwa ka mahungu na thekinoloji yo fambisa mahungu yo fana na tifoni, tiselefoni, inthanete, tipulatifomo ta mediya ya vanhu kumbe imeyili. Ku bula/xanisa loko swi endliwa eka online swi vuriwa ku bula hiku tirhisa inthanete.**

Leswi siveriwaka

- Ku harasiwa ka mutirhi swa siveriwa hi ku ya hi xiyenge xa 6(1) xa EEA, loko ku harasiwa ku fambelana na swivangelo swotala kumbe xin'we xa leswi siveriwaka, ku katsa rixaka, rimbewu, rimbewu, vuyimani, xiyimo xa vukati, vutihlamuleri bya ndyangu, ntumbuluko wa rixaka kumbe vanhu, muhlovo, vutiveko bya rimbewu ra munhu, vukhale, vutsoniwa, vukhongeri, xiyimo xa HIV, ripfalo, ku kholwela, mavonelo ya swa tipolitiki, mfuwo, ririmi, ku velekiwa kumbe swivangelo swihi kumbe swihi leswi onhaka ndzhuti wa munhu.
- Swi nga tlhela swi koteka eka munhu loyi a harasiweke ku kombisa leswaku mahanyelo a ya ri hi xivangelo xo lava ku nwi onha ndzhuti, tanihileswi swi hlaluseriweke hi xiyenge xa 6(1) xa EEA.

Ku harasiwa hi swa masangu

- Ku harasiwa hi swa masangu ka mutirhi i muxaka wa xihlawuhlawu xo ka xi nga ri kahle naswona swa siveriwa hi mayelana na timhaka ta masangu, rimbewu, kumbe vutiveko bya rimbewu ra munhu. Ku harasiwa hi munhu wa rimbewu rofana swi nga tekiwa tanihi xihlawuhlawu hi mayelana na timhaka ta rimbewu, rimbewu, vutiveko bya rimbewu ra munhu na ku harasiwa hikwalaho ka rimbewu.

Ku harasiwa hikwalaho ka Rixaka, Ntumbuluko wa Rixaka kumbe wa Vanhu

- Ku harasa hkwalaho ka rixaka i muxaka wa xihlawuhlawu xo ka xi nga ri kahle lexi siveriwaka hi xiyenge xa 6(1) xa EEA lexi fambelanaka na vuxirho bya munhu kumbe ku lava ku va xirho xa tlawa lowu kombisiweke hi swivangelo xin'we kumbe swotala leswi siveriwaka kumbe swihlawulekisi leswi hlanganisiwaka na tlawa

walowo. Mahanyelo ya xihlawuhlawu, ku katsa ririmi ro ka ri nga ri kahle, ri hambana na milawu leyi kumiweke ya Vumbiwa, ngopfungopfu mikhuya ya nkaxihlawuhlawu, ndzhuti, na ndzingano.

- Ku harasa hi tlhelo ra xihlawuhlawu i mahanyelo lama nga lavekiku lama nga yaka emahlweni kumbe mhaka yin'we leyi vavisaka, leyi yisaka ehansi, leyi nyumisaka kumbe ku tumbuluxa mbango wo chavisa. Mahanyelo lama kunguhatiweke ku va ya hlohletela ku tiyisa ehansi hi xiviri kumbe mimbuyelo yo ka yi nga ri kahle hinkwayo leyi na yona yi vumbaka ku harasa hambileswi ku nga riki nchumu lowu nga na nkoka eka nhlamuselo ya wona.

Tinxaka ta ku harasa hi rixaka ti nga katsa:

- ✓ Ririmi ro xanisa na tijokisi ta xihlawuhlawu, tikhathuni, kumbe mahanyelo yo encenyeta ku katsa mimbulavulo leyi yisaka eka mbulavulo wa rivengo;
- ✓ Matheriyali yo tsariwa lama nga na ndzhukano kumbe matheriyali yo voniwa ya xihlawuhlawu, ku katsaku harasiwa online;
- ✓ Ku vula hi mavito ya xihlawuhlawu kumbe mavonelo yo ka ya nga ri kahle lama tshikelelaka ndzhuti wa munhu;
- ✓ Mahanyelo ya ndzhukano hi muxaka wa mahanyelo lama vonakaka yo vanga ku chavisa eka vanhu va rixaka rokarhi kumbe tlawwa wa rixaka rokarhi.
- ✓ Ku khirhiwa eka mingingiriko na mimbulavulo ya le entirhweni na tin'wana tinxaka to tsan'wa/tekela ehansi; na
- ✓ Mahanyelo ya nchaviso, lama chavisaka munhu kumbe ya vanga mbango wo ka wu nga laveki wa le ntirhweni.

Milawu yo Letela hi Nsivelo, Heriso na Malawulelo ya ku Harasa

- **Vathori va boheleriwa hi ku ya hi Xiyenge xa 60 xa EEA ku teka magoza yo sivela tinxaka hinkwato to harasiwa entirhweni. Leswi swi katsa nhlelo wa nxungeto wo harasa lowu vatirhi va nga langutana na wona loko va karhi va tirha mitirho ya vona ku ya hi laha swi kotekaka hakona.**
- Vathori va fanele ku va na mavonelo yo pfumala ntiyiselo ehenhla ka ku harasa. Va fanele va tumbuluxa na ku endla leswaku mbango wa le ntirhweni wu va kahle laha ndzhuti wa vatirhi wu xiximiwaka. Tlimeti ya le ntirhweni yi fanele yi tumbuluxiwa na ku endliwa leswaku yi va kahle laha vatirhi lava nga na swivilelo hi mayelana na ku harasiwa va nga twi leswaku swivilelo swa vona swa tsanwiwa kumbe ku endliwa leswaku swi nga vi na nkoka, kumbe ku chava ku tleriseriwa. Ku simeka swiletelo leswi landzelaka swi nga pfuna eka ku fikelela mahetelelo lawa:
 - ✓ Vathori na mihlangano ya vatirhi/vatirhi va boheleriwa ku papalata ku harasa.
 - ✓ Vathori hinkwavo na mihlangano ya vatirhi/vatirhi va na ntirho wo wu tirha eka ku ngenisa xiave ehenhla ka ku tumbuluxa na ku endla leswaku mbango wa le ntirhweni wu va kahle lowu ku harasa swi nga amukelekiku. Va fanele va tiyisisa leswaku mpimo wa mahanyelo ya vona a wu khunguvanyisi naswona va fanele va heta matimba mahanyelo yo ka ya nga amukelekeki eka tlhelo ra van'wana.
 - ✓ Vathori va fanele va ringeta ku tiyisisa leswaku vanhu vo fana na tikhasitama, vaphakeri, vaendli va swikombelo swa mitirho na van'wana lava tirhisanaka na bindzu a va harasiwi hi vatirhi va vona kumbe munhu wihi kumbe wihi loyi a yimelaka muthori.
 - ✓ Vathori va fanele va ringeta ku tiyisisa leswaku vatirhi lava va nga va thola a va harasiwi hi ti thedi phati to fana na titlilayente, tikhasitama, vaphakeri kumbe van'wana lava endlaka bindzu na muthori.
 - ✓ Tipholisi na maendlelo lama amukeriweke hi muthori ya fanele ya nyika/hlamusela xitatimente lexi vonakaka xa xiyimo xa muthori hi mayelana na ku sivela, ku herisa, na ku lawula tinxaka to hambanahambana to harasa entirhweni.
 - ✓ Vathori, laha swi faneleke, hi ku hlangana na mihlangano ya vatirhi, va fanele va simeka ndzemukiso wa migingiriko ya vuleteri ku dyondzisa vathori hi ku harasa eka swiyenhe hinkwaswo ku bohelela na ku endla leswaku nandzelelo wa milawu wu ya emahlweni hi minongonoko yo ya emahlweni ya mapfhumba ya ndzemukiso..

- ✓ Vathori va fanele va teka magoza lama faneleke hi ku ya hi Khodi leyi laha swiyimo swo harasa swi humelelaka eka mbango wa le ntirhweni..

Tipholisi to harasa

- Vathori va fanele va, hi ku ya hi mitwanano leyi nga kona ya nhlengelo na swinawana leswi faneleke hi mayelana na ku harasa, va fanele va amukela pholisi yo harasa, leyi nga ta tekela enhlokweni na ku leteriwa hi swinawana swa Khodi leyi.
- Vundzeni bya tipholisi to harasa byi fanele byi hundziseriwa hi ndlela yo hetiseka eka vatirhi hinkwavo.
- Ku amukeriwa ka pholisi yo harasa na ku hundziseriwa ka vundzeni bya pholisi eka vatirhi, swi fanele swi, exikarhi ka timhaka tin'wana, tekeriwa enhlokweni eka ku kumisisa loko muthori a endlile timfanelo ta ta yena hi ku ya hi swinawana swa xiyenge xa 60(2) xa EEA.
- Tipholisi to harasa ti fanele ti landzelela swileriso swa Khodi leyi.
- Maendlelol lama faneleke ku landzeleriwa hi mumangali hi mayelana na ku harasa na hi muthori loko ku harasa ku ehleketeleriwa leswaku ku endlekile, ya fanele ya hlamuseriwa eka pholisi.
- Vukona bya vutsundzuxi, vutshunguri, nhlayiso na minongonoko ya nseketelo ya vatirhi swi fanele swi hlamuseriwa eka pholisi.

Ku mangala ku harasiwa

- Xiyenge xa 60(1) xa EEA xi hlamusela leswaku xikoxo xihi kumbe xihi xa mahanyelo ya mutirhi lama tsan'waka EEA ya fanele ya tisiwa eka nyingiso wa muthori hi xihatla.
- Loko Khoto ya Aphili ya Vatirhi yi kombisile leswaku rito ra "xihatla" ri fanele ri hlamuseriwa hi ku tekela enhlokweni xikongomelo xa xinawana, lexi ku nga ku tiyisisa leswaku swiyimo swo harasa swa lavisisiwa hi ku ya hi EEA, ku nga ri hi xithekiniki. Swikoxo swo harasa leswi endlweke hi nkarhi lowu faneleke, eka xiyimo, swi fanele swi lavisisiwa naswona magoza lama faneleke ya fanele ya tekiwa ku sivela ku humelela nakambe. Leswi swi ta katsa ku sungula xiyimo xa goza ro tshinya ehenhla ka vaendli va mhaka lava ehleketeleriwa.²

I mani a faneleke ku tumbuluxa maendlelo yo tirhana na ku harasa?

- Vathori va fanele va tumbuluxa maendlelo lama nga erivaleni yo tirhana na ku harasa hi ku ya hi EEA. Maendlelo lama ya fanele ya endla leswaku swiphiqo swi ololoxiwa hi ndlela ya ndzingano wa rimbewu, ya xihundla, yo hetisekeke, na hi ndlela leyi pfunaka. Loko mutirhi a mangarile mhaka yo harasiwa kumbe a tisile xivilelo, muthori u boheleriwa ku lavisisa xikoxo xo harasiwa lexi tisiweke eka nyingiso wa yena na ku tsundzuxa mumangali hi maendlelo ya ximfumo na yo ka ya nga ri ya ximfumo lama nga kona ku kota ku tirhana na ku harasiwa.

Xana vathori va na mfanelo yokarhi loko xikoxo xo harasiwa xi tisiwile eka nyingiso wa vona?

- Ina, muthori u fanele a:
 - ✓ tihlanganisa na mathlelo hinkwawo lama faneleke;
 - ✓ teka magoxa lama lavekaka ku ololoxa xivilelo hi ku ya Khodi leyi na pholisi ya muthori, laha swi faneleke, laha swi faneleke, ntwanano wa nhlangelano; na
 - ✓ teka magoza lama lavekaka ku herisa ku harasa.

Ku humelela yini loko muthori o tsandzeka ku teka magoza yo herisa ku harasa?

- Ku tsandzeka ku teka magoza lama faneleke ku herisa ku harasa loko xikoxo xo harasiwa hi mutirhi xi tisiwile hi nkarhi, swi ta endla leswaku muthori a va na vutihlamuleri bya mahanyelo ya mutirhi hi ku ya hi xiyenge xa EEA. Leswi swi tano hambiloko ku harasa ku humelerile kan; we ntsena.

² *Liberty Group Ltd v M (2017) 38 ILJ 1318 (LAC)* at paras 48-54.

Swigwevo swo tshinya

- Pholisi ya muthori yo harasa yi fanele yi kombisa nxaxamelo wa swigwevo swo tshinya leswi nga ta boheleriwa eka muendli wa mhaka. Swigwevo swi fanele swi va leswi fanaka eka ku nynanya ka ku harasa, naswona swi fanele swi hlamusela leswaku:
 - ✓ switsundzuxo swi ta nyikiwa swa swiyimo swo ka swi nga nyawuli swo harasa. Xitsundzuxo lexi nyikiweke muendli wa mhaka xi fanele xi hlamusela nkoka wa mahanyelo yo ka ya nga ri kahle ya xihlawuhlawu.³
 - ✓ ku hlangoriwa swi nga humelela loko swiyimo swo ka swo ka swi nga nyawuli swo harasa swi ya emahlweni endzhaku ka switsundzuxo, na swiyimo swo nyanyan swo harasa.
 - ✓ eka swiyimo leswi faneleke loko u kumeka u ri na nandzu wo harasa, muendli wa mhaka a nga hundziseriwa eka ndhawu ya ntirho ku ya eka yin'wana ndhawu ya ntirho eka khamphani; na
 - ✓ mumangali wa ku harasiwa u na mfanelo yo veka xihehlo xa vugevenga kumbe ku sungula maendlelo ya le khoto ehenhla ka muendli wa mhaka loyi a ehleketeleriwaka.

I mani a faneleke ku tiyisisa leswaku ku va na xihundla?

- Vathori na vatirhi va fanele va tiyisisa leswaku swivilelo swo harasa swa lavisisiwa na ku tirhaniwa na swona hi ndlela leyi tiyisisaka leswaku vutiveko bya vanhu lava khumbhekaka byi khomiwa tanihi bya xihundla hi xikongomelo xo sirhelela swihundla swa matlhelo lama khumbhekaka hinkwawo.
- Mimbavulo hinkwayo ya le handle na le ndzeni leyi fambelanaka na mhaka yo harasa yi fanele yi khomiwa tanihi ya xihundla.
- Anakanyo wa xihundla a wi siveli muthori ku teka switepe leswi faneleke ku sirhelela vuhlayiseki na ndzhuti wa vatirhi, ku nga hava hi nkarhi wa ku endliwa ka ndzavisiso kumbe hi ku landzelelana.

Livhi ya mavabyi yo engetela

- Loko masiku ya livhi ya mavabyi lama nga kona ya mutirhi ya herile, muthori u fanele a anakanya ku nyika masiku yo engetela ya livhi eka xiyimo xo harasiwa hi ndlela leyi vilerisaka, laha mutirhi, ku ya hi vutsundzuxi bya vutshunguri, a lavaka ku nyikiwa vutsundzuxi bya ku va na thiroma.
- Loko ku harasiwa swi vanga leswaku mutirhi a vabya ku hundza mavhiki mambirhi, mutirhi u ta va na mfanelo yo koxa swipfuno swa mavabyi ku ya hi xiyenge xa 20 xa Nawu wa Ndzindzakhombo wa Ntirho, wa 2001.
- Eka swiyimo leswi faneleke, vathori va nga anakanya ku pfuna hi tihakelo ta switsundzuxo swa vutshunguri na vutsundzuxi bya thiroma na nhlayiso, loko timali teto ti nga angarheliwi hi swikimi swa swa vutshunguri leswi faneleke.

I mani a faneleke ku nyika mahungu na Dyondzo Entirhweni?

- Vathori, naswona laha swi faneleke minhlango ya vathori, yi fanele yi katsa mhaka yo harasiwa hi swa masangu na tin'wana tinxaka to harasiwa eka vuleteri bya vona, dyondzo na minongonoko ya vuleteri hi ndlela leyi fikelelekaka.
- Minhlango ya vatirhi yi fanele yi katsa mhaka ya ku harasiwa hi swa masangu na tin'wana tinxaka to harasiwa eka minongonoko ya vona ya dyondzo na vuleteri ya tixopositewadi na vatirhi ni ndlela yo fikeleleka.

Xana u fikelerisa ku yini mahungu ya Khodi hi xitalo?

- Fikelela hi ku endzela webusayiti ya Ndzawulo ya Vatirhi ya: www.labour.gov.za

³ Vumundzuku bya Mhlangano ya Vatirhi va SA hi ku yimela AB & others v Fedics (Pty) Ltd & another (2015) 36 ILJ 1078 (LC) at para 166.

employment & labour

Department:
Employment and Labour
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TRANSFORMATION
MAKES BUSINESS SENSE**